

ПРОБЛЕМИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ ЗА УХИЛЕННЯ ВІД ОПОДАТКУВАННЯ

Суб'єктом злочину за кримінальним правом України є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Таке визначення суб'єкта злочину, яке зараз отримало законодавче закріплення у ст. 18 нового Кримінального кодексу України, є результатом багаторічних досліджень науки кримінального права [1-7].

Суб'єктом злочину за діючим кримінальним законодавством України визнаються лише *фізичні особи*. Це рішення законодавця у новому Кримінальному кодексі відповідає принципу персональної, особистої відповідальності кожної людини за винне вчинене нею суспільно небезпечне діяння [8, с.99-100] і є традиційним для вітчизняного кримінального права. Тобто кримінальне право, визнаючи суб'єктом злочину лише фізичну особу, розглядає злочин як соціальне явище, а тому послідовно проводить лінію, що суб'єктом злочину може бути лише особа, яка має розум і відносну свободу волі.

Разом з тим, не можна не звернути увагу на те, що доцільність введення кримінальної відповідальності юридичних осіб відстоюється багатьма як вітчизняними, так і зарубіжними вченими-криміналістами. Інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб існує в багатьох державах, зокрема у США, Канаді, Франції, Шотландії, Нідерландах та ін. Однак, як зазначається у літературі, більшість європейських держав все ж таки не визнають такої відповідальності. У Російській Федерації питання про визнання юридичних осіб суб'єктами злочину досить активно почало обговорюватися, починаючи з 1991 р. Так, зокрема, на позитивному вирішенні цього питання наполягали А.В.Наумов, С.Г.Келіна, А.С.Нікіфоров та ін. [9-11]. Позитивно це питання було вирішено і в проектах нового Кримінального кодексу Російської Федерації, однак вже при обговоренні і голосуванні проекту у першому читанні в Державній Думі ця пропозиція не дістала підтримки, а тому і новий КК Російської Федерації 1996 р. не передбачає можливості кримінальної відповідальності юридичних осіб.

Пропозицію про введення кримінальної відповідальності юридичних осіб, у тому числі і за злочини у сфері господарювання, містив і проект КК України, підготовлений за завданням Комісії Верховної Ради України XII скликання з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю (голова авторського колективу – проф. В.Смітінко). Як санкції, що повинні були застосовуватися до юридичної особи, пропонувалось кримінальну реституцію, заборону здійснювати певну діяльність, конфіскацію знарядь і засобів вчинення злочину, оголошення юридичної особи злочинною організацією та її ліквідація з конфіскацією майна [12]. Автори ж іншого проекту КК України – підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів

України – відстоювали точку зору, відповідно до якої суб'єктом злочину може виступати лише фізична особа [13]. Останнє рішення й було прийняте Верховною Радою України і закріплено у новому Кримінальному кодексі України.

Розглянемо аргументи, які було висунуто на підтримку ідеї кримінальної відповідальності юридичних осіб. По-перше, за допомогою засобів кримінального покарання, і, перш за все, штрафів, що застосовуються до юридичної особи у значно вищих розмірах, ніж до фізичної, ставиться за мету зробити економічно не вигідним зайняття протиправною діяльністю. По-друге, вирішення питання про стягнення таких штрафів з юридичної особи у межах, зокрема, адміністративного провадження, визнається недоцільним, оскільки, з одного боку – суспільна небезпека наслідків такої протиправної діяльності юридичної особи значно вища, ніж суспільна небезпека адміністративних правопорушень; по-друге, рівень законності у кримінальному проєкті на декілька порядків вище, ніж в адміністративному [9-11;14]. В.Смітченко та Г.Агафонов обґрунтовують свою думку також і результатами досліджень в галузі соціальної психології, відповідно до яких спільнота людей перетворюється у суб'єкт активної діяльності. З цього випливає, що юридична особа як суб'єкт злочину, будучи не фантомом або логічною абстракцією, а цілком реальною структурою, спроможна усвідомлювати та сприймати тяжкість карального впливу [15, с.50]. Несприйняття ж кримінальної відповідальності юридичних осіб пояснюється не принципами, а інерцією мислення: корпорацію не можна «посадити у тюрму», у неї «немає совісті, оскільки у неї немає душі, яку б можна було засудити, тіла, яке б можна було ударити» [11, с.18-27]. А.Ф.Нікіфоровим навіть було зроблено спробу обґрунтувати тезу, що кримінальна відповідальність юридичних осіб не суперечить принципу особистої винної відповідальності. Цей автор зазначає, що оскільки «особа» у праві – це не лише особа фізична, але й особа юридична, яка має правосуб'єктність, то принцип особистої відповідальності при такому рішенні не порушується. Щодо принципу винної відповідальності, то А.Ф.Нікіфоров визнає, що дійсно кримінальна відповідальність юридичних осіб не відповідає сталим канонам – принципу вини, винного, суб'єктивного ставлення у вину. Сам же механізм винного зв'язку юридичної особи зі шкідливими наслідками вчиненого ним правопорушення у світовій практиці продуманий і розроблений недостатньо, оскільки ідея перекладення кримінальної відповідальності на корпорації виникла з міркувань прагматизму і доцільності і з соціальної точки зору була виправданою [11]. Все це у сукупності і с. на думку прихильників встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб, підставою для такого рішення.

Аналізуючи наведені аргументи, ми не знаходимо їх достатніми для відмови від принципу відповідальності винної особи за вчинення нею суспільно небезпечного діяння. Навряд чи можна визнати переконливими аргументи на користь визнання як особисту кримінальну відповідальність юридичної особи, оскільки особиста відповідальність можлива лише щодо відповідальності винної особи, якою, як на думку прибічників, так і

протівників цієї позиції, юридична особа визначена бути не може. Як цілком слушно зазначає О.О.Дудоров, «принцип особистої, персональної відповідальності за злочин, вчинений винувато, є важливим досягненням людської цивілізації, від якого не варто відмовлятися навіть з огляду на деякі міжнародно-правові рекомендації та багатий, але досить неоднозначний зарубіжний досвід» [16, с.133-141]. За злочини кримінальну відповідальність повинні нести конкретні фізичні особи – службовці, матеріально відповідальні і т.п., винні у прийнятті злочинного рішення. Саме їх злочинна поведінка, а не поведінка юридичної особи у цілому, є свідомою, що за наявності певної свободи волі і дає підстави для застосування до них засобів кримінальної відповідальності. Щодо застосування до юридичної особи такого специфічного виду покарання, як оголошення її злочинною, то, на нашу думку, це рішення не може бути справедливим стосовно рядових працівників підприємства чи організації, які, у багатьох випадках, не мають жодного відношення до прийняття злочинного рішення.

Відстоюючи необхідність визнання суб'єктом злочину лише фізичної особи, не можна залишити поза увагою доцільність прийняття в межах кримінального судочинства заходів юридичної відповідальності до юридичних осіб у разі здійснення ними протиправної діяльності. Діюче в Україні законодавство передбачає можливість притягнення юридичних осіб до цивільної, адміністративної та фінансової відповідальності (наприклад, відповідно до Цивільного кодексу України, Законів «Про господарські товариства», «Про об'єднання громадян», «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» та ін.). При цьому міри відповідальності до юридичних осіб застосовуються поряд з кримінальною відповідальністю винних фізичних осіб – керівників юридичних осіб, службових осіб та ін. Так, зокрема, відповідно до п.17.1.6. Закону «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» у разі, коли посадову особу платника податків засуджено за скоєння злочину щодо ухилення від сплати податків, платник податків (юридична особа) сплачує штраф у розмірі п'ятдесяти відсотків від суми недоплати, але не менше ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Зважаючи на те, що «кримінальний процес, порівняно з адміністративним, цивільним та арбітражним судочинством є більш серйозною та ефективною процедурою, яка здатна викликати значний громадський резонанс і в межах якої більш реально стягнути заподіяні збитки і покарати організацію-правопорушника» [16], доцільним було б застосування не лише цивільної, але й адміністративної та фінансової відповідальності до юридичної особи саме в межах кримінального судочинства.

Питання відповідальності юридичної особи за збитки, завдані державі внаслідок вчинення її службовими особами ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів не одностайно регламентовані діючим законодавством та недостатньо розроблені теорією кримінального права, що породжує суттєві складнощі і протиріччя у правозастосовчій практиці. Можливість притягнення юридичної особи – платника податків – до фінансової відповідальності за порушення податкового зако-

подавства на підставі цивільного позову у кримінальній справі передбачена нормами діючого законодавства. Однак, як з'ясується, ці норми сформульовані недостатньо чітко й однозначно, що призупускає можливість вирішення цих питань не лише судом при розгляді кримінальної справи, а й арбітражним судом. Так, відповідно до ст. 28 Кримінально-процесуального кодексу України особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, вправі при провадженні в кримінальній справі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть відповідальність за дії обвинуваченого, цивільний позов, який розглядається судом разом з кримінальною справою. Ст. 51 Кримінально-процесуального кодексу України встановлює, що цивільним позивачем може бути визнано фізична особа, установу чи організацію, яка в силу закону несе матеріальну відповідальність за шкоду, завдану злочинними діями обвинуваченого. З цих положень випливає, що податковий орган повинен у випадках, коли податковий борг (податкове зобов'язання з урахуванням штрафних санкцій та пеня) не погашений платником податків добровільно, при притягненні до кримінальної відповідальності за ухилення від оподаткування службових осіб підприємств, установ або організацій пред'являти цивільний позов до юридичної особи. Це відповідає і п.2 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 3 від 31.03.89 «Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочинцем, і стягнення безпідставно нажитого майна». У цьому документі Верховний суд зобов'язує у кожній справі про злочин, яким заподіяно матеріальну шкоду, при постановленні вироку вирішити цивільний позов, а коли його не пред'явлено згідно з вимогами частин 2,3 ст. 29 КПК, – з власної ініціативи вирішити питання про відшкодування шкоди, якщо цього вимагає охорона державних або громадських інтересів, а також в інших передбачених законом випадках.

Проведений аналіз діючого законодавства дозволяє зробити однозначний висновок: при розгляді кримінальної справи про ухилення від оподаткування, вчинене посадовими особами підприємств, установ чи організацій, суд зобов'язаний вирішити питання про необхідність стягнення з юридичної особи на користь держави несплачених податків, зборів, інших обов'язкових платежів.

Разом з тим виникає питання: при розгляді цивільного позову у кримінальній справі необхідно вирішувати питання лише про стягнення з юридичної особи несплачених сум податків та неподаткових платежів, або також і суми фінансових санкцій (штрафу і пені), які повинні бути накладені на юридичну особу. Тобто необхідно з'ясувати, чи є підстави для прийняття при розгляді кримінальної справи рішення про притягнення юридичної особи – платника податків – до фінансової відповідальності. Притягнення юридичної особи до фінансової відповідальності за податкові правопорушення відповідно до Законів «Про державну податкову службу в Україні» від 04.12.90 в редакції Закону від 24.12.93 та «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» від 21.12.00 є компетенцією органів Державної податкової служби. Якщо ж платник податків незгоден з рішенням

про застосування до нього фінансових санкцій, або не сплачує їх добровільно у встановлені строки, то за позовом однієї зі сторін спір вирішується господарським судом. Відповідно ж до ст. 26 Цивільного процесуального кодексу України при об'єднанні кількох зв'язаних між собою вимог, з яких окремі підвідомчі суду, а інші – господарському суду, всі вимоги підлягають розглядові у суді. Оскільки питання про підшкодування матеріальних збитків державі, які було завдано при вчиненні податкових злочинів службовими особами підприємств, установ чи організацій, підлягає вирішенню при розгляді цивільного позову у кримінальній справі, то на підставі ст. 26 ЦПК України суд повинен вирішити і питання щодо притягнення юридичної особи до фінансової відповідальності. Тому у випадках порушення кримінальної справи про ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів службовими особами підприємств, установ чи організацій питання про примусове стягнення з юридичної особи несплачених сум податків, зборів, інших податкових платежів, а також правомірність застосування фінансових санкцій належить вирішенню лише у суді загальної юрисдикції, який розглядатиме кримінальну справу. За таких умов розгляд цієї справи господарським судом суперечить п.2.ст. 62 та ч.1 ст. 79 Господарського процесуального кодексу України, а тому є несприятливим.

Викладене дозволяє зробити такі висновки:

1. Визнання суб'єктом злочину за новим Кримінальним кодексом України лише фізичної особи є цілком обгрунтованим як з точки зору теорії кримінального права, так і потреб правозастосовчої практики.

2. У випадках, коли законодавством України (цивільним, адміністративним, фінансовим та ін.) передбачено відповідальність юридичних осіб при вчиненні службовими особами кримінально-карних діянь, питання про притягнення юридичної особи до такої відповідальності повинно вирішуватися у кримінальному судочинстві у порядку ст. 28 КПК України.

3. При вчиненні службовими особами підприємств, установ, організацій ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів спірні питання стягнення з юридичної особи несплачених сум податків, неподаткових платежів, а також штрафу і пені повинні вирішуватися судом при розгляді цивільного позову у кримінальній справі.

Список літератури: 1. Таганцев Н.С. Русское уголовное право. Часть общая. Т. 1. М., 1904. 2. Орлов В.С. Субъект преступления по советскому уголовному праву. М., 1958. 3. Трахтергов В.С. Вменяемость и невменяемость в уголовном праве (исторический очерк). Х., 1989. 4. Владимиров В.А., Леницкий Г.А. Субъект преступления по советскому уголовному праву. М., 1964. 5. Мухомов Р.И. Уголовная ответственность лиц с психофизиологическими особенностями и психогенетическими аномалиями (спорные вопросы правовой теории и трудности практической деятельности органов правоприменения): Учеб. пособие. Хабаровск, 1989. 6. Орымбаев Р. Специальный субъект преступления. Алма-Ата, 1977. 7. Устименко В.В. Специальный субъект преступления. Х., 1989. 8. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. М., 1988. 9. Наумов А.В. Уголовный закон в условиях перехода к рыночной экономике // Советское государство и право, 1991, № 2. 10. Келина С.Г. Ответственность юридических лиц в проекте нового УК Российской Федерации // Уголовное право: новые идеи (под ред. С.Г.Келиной и А.В.Наумова). М., 1994. 11. Никифоров А.С. Юридическое лицо как субъект пре-

ступення // Государство и право, 2000, № 8. 12. Кримінальний кодекс України. Проект. Внесено народним депутатом України Пидлинчуком І.М. 12 травня 1998 р. № 1029-1. К., 1998. 15.05.98 р. Сектор ресестрації законопроектів. 13. Кримінальний кодекс України. Проект КМ України, 12 травня 1998 р. № 39-1304/4 Верховика Рада України. К., 1998. 14. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть. Курс лекций. М., 1996. 15. Смітченко В.М., Агафонов Г.І. Кримінальна відповідальність юридичних осіб в реформованому законодавстві України // Економіка. Фінанси. Право. 1996. № 1. 16. Дудоров О. Проблема юридичної особи як суб'єкта злочину та її вирішення у проектах КК України. // Вісник Академії правових наук України, № 2. 1999.

Надійшли до редколегії 04.01.02

В. П. Корж

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИННИХ ПОСЯГАНЬ У КРЕДИТНО-ФІНАНСОВІЙ СФЕРІ

Центральне місце серед елементів криміналістичної характеристики займає особистість суб'єкта кредитно-фінансових злочинів. Особа, що вчинила злочин, розглядається в кримінології і криміналістиці як особистість, із властивими їй соціальними, психологічними, психофізичними, етичними якостями. Саме особисті якості людини і зовнішнє середовище у взаємодії послідовно визначають мотивацію прийняття рішення про об'єднання з іншими особами для спільної злочинної діяльності у сфері економічних відносин і виконання прийнятого рішення. Мотивація включає процес виникнення, формування мотиву злочинної поведінки та його мету. Мотив злочинної поведінки, вважають кримінологи, потрібно розглядати як внутрішнє спонукування до дії; бажання, визначене потребами, інтересами, почуттями, які виникають і загострилися під впливом зовнішнього середовища, конкретної ситуації. У той же час, як вважає більшість дослідників, при корисливих злочинах особистість «переважає» над ситуацією, а мотив формує мету. Мотив злочинної поведінки формується під впливом соціального оточення, життєвого досвіду особистості; спонукування є внутрішньою безпосередньою причиною злочинної діяльності і виражає особисте ставлення до того, на що направлена злочинна діяльність [1, с.66].

Кримінологічне вивчення злочинця включає дослідження всієї складної комплексної проблеми людини і його діяльності, причинних зв'язків, причинних комплексів, мотивації індивідуальної кримінальної поведінки. Крім вказаних традиційних ознак кримінологи виділяють інші, оскільки вони відображають соціальні позиції і ролі особистості, її діяльність і соціально-рольове поле, суб'єктивні, фіксує споживчо-мотиваційну сферу; ціннісно-нормативну характеристику свідомості [2, с.280-281], тоді як при аналізі кримінально-правової характеристики виділяються дані про характер і мотив злочину, форми організованості злочинної діяльності, види співучасників, їх роль, минулу судимість і т. і.

Кримінологічне вивчення особистості суб'єкта кредитно-фінансових злочинів допомагає встановити такі дані про нього, які можуть бути використані для з'ясування способів вчинення злочину, встановлення складу злочинної групи (в тому числі організованої), її зв'язків, а також вибору